

RÉSZLETEK A GYERGYÓI HATÁRHASZNÁLAT MÚLTJÁBÓL

TARISZNYÁS MÁRTON

Az emberi közösség munkaterületének szerves része a határ, melynek képe az évezredek, évszázadok alatt a gazdasági-társadalmi fejlődés függvényeként állandóan változott, alakult, új színekkel gazdagodott, hű tükörképet nyújtva a birtokló közösség múltjáról, az embernek a természet erőivel vívott küzdelméről, az emberi munka nagyszerű eredményeiről.

A történelemtudomány, néprajz, nyelvészet, gazdaságtudomány számára egyaránt fontos megszólaltatni a mezsgyéket, völgyeket, hegyeket, mezőket, amelyek sok jelenség miértjére és mikéntjére adnak feleletet. A levéltári adatok hagyományok, a helynevek, domborzati és talajviszonyok mindmegannyi segítő társaként kínálkoznak a nagy tanúvallatáshoz, a határhatalom jelenségeinek tanulmányozásához, ami nagyban elősegíti a dolgozó nép anyagi és szellemi műveltségének, évszázados munkával létrehozott javainak megismerését, gyümölcsöztetését.

I.

A föld birtoklása szoros kapcsolatban van a falvak kialakulásával, a földművelés, állattenyésztés, erdőgazdálkodás fejlődésével.

Gyergyó területén az első szorványos emberi települések a medence peremét alkotó hegyek teraszain jöttek létre. Ilyenekről már a bronzkorból tudomással bírunk.

A gyergyói medencét, a mai települések kialakulásáig erdőségek és mocsarak borították, amint arról a gazdag hagyományanyag is tanúskodik. Így pl. a gyergyószentmiklósi vasútállomás mellett találjuk a Tölgymező, Mocsár, tovább a Nyír és Folyam vagy Disznóferedő és Sárospatak nevű helyeket. A Szárhegyen a Sáros és a Nyírkert, Ditróban a Nyírszeg, Nyáras nevű helyek mesélnek többek közt a végbement nagy változásokról.

II.

A határ birtokbavétele függvénye a lakosság megtelepedésének, a gazdálkodási forma kialakulásának. Mint jeleztük a medencét mocsar-

rak, erdőfoltok, a hegyeket hatalmas erdőrengetegek borították. Ezt a képet csak itt-ott szakították meg a tisztások apró foltjai.

Hogy településre, földművelésre alkalmas legyen a hely, kemény munkára volt szükség. A megtelepülők első csoportjai megkezdik a talajalakítást, amely több évszázados munka eredményeképpen a mai tájkép kialakulását eredményezte.

Hogyan történt a határ birtokbavétele?

A határ a domborzati viszonyok, a birtokbavétel módja, a birtoklási formák, és művelési módok figyelembevételével három nagy övezetbe oszthatjuk

Az elsőt a falu körüli, tehát a medence belsejében elterülő sík területek képezik. A másodikba a közeli hegyek, míg a harmadikba a távolabbi havasok tartoznak.

Az első övezet birtokba vétele történt a leghamarabb, kiszáritása az erdők irtása kemény munkát igényelt. Ezért az adatok tanúsága szerint a tízes szervezet segítségével hajtották végre.

A rokonok, szomszédok tízeseknek nevezett csoportokba tömörültek, közösen irtották az erdőt, az új település kereteiben pedig egymás szomszédságában helyezkedtek el. Sőt egyes távolabbi határrészekben is közösen foglaltak maguknak legelőt. Újfaluban a tízesek (falurészek) elnevezése még a 900-as években is azonos volt pl. egyes távolabbi havasokéval. Alsóvész, Vészhágó, Kósza, Todorvész.

A település körüli mezőket a nyílosztásos földközösség formájában birtokolták. A művelhető terület két nagy fordulóra oszlott. Mind-egyiket annyi parcellára osztották ahány család a faluban volt.

A nyílnak nevezett parcellákat sorshúzás útján osztották ki a lakósok közt, olyképpen, hogy minden lakos két helyen kapott parcellát, vagyis a határ mindkét fordulójában, amelyeket „vetés“ és „nyomás“ névvel illettek, és évenként cseréltek. A nyílosztást időnként megisméltették. A nyílosztásos földközösség övezetének helynévanyaga alig tartalmaz családi vonatkozásukat. Ezzel szemben a leggyakoribbak a terület föld és vízrajzi jellegzetességeit érzékeltető helynevek. A közeli hegyek képezik a szabadfoglalás övezetét. A középkori jogszokások értelmében mindenki annyi erdőt irthatott amennyire ereje volt. Azonban már a koraközépkor századaiban az egyes emberek, családok erejét illetőleg nagy eltolódások álltak elő, ami az osztályviszonyok nagymérvű differenciálódását az ellentétek kiéleződését segítette elő. A szabadfoglalás övezetének helynévanyaga túlnyomó többségben családi vonatkozású. A helynevek túlnyomó része az egyes családok által szabadfoglalkozással birtokbavett területeket mutatják. A szabadfoglalás útján birtokbavehető területek a századok folyamán egyre apadtak s mind távolabb kerültek a községek központjától. Az utolsó adatunk 1869-ből, Ditróból származik. Ekkor az egyik gazda szolgájával foglaltatott egy jókora területet, oly képpen, hogy a kiszemelt területet övező határfákra rávéste a tulajdonos családi jegyeit, majd ezután kezdetét vette az irtás.

A távolabbi havasok jelentős része a XIX. század végéig túlnyomó részt közös tulajdont képeztek. Másrészük a földesúri foglalásoknak esett

áldozatául pl. a Gyilkos-tó közelében lévő Nagy-, Fekete és Tanorok Hagymás, Lóhavas stb. havasokat 1716-ban Lázár Ferencz Gyergyószentmiklóstól egy évre kérte el, azonban erőszakkal megtartotta birtokában, s még 1902-ben is utódai használták.

A falu körüli mezőnek „vetés“ alá kerülő szakaszán voltak a szántóföldek (rozs, árpa, zab). Ennek egy részét azonban kaszálónak is használták. A „nyomás“ alatti terület legelőül szolgált. A faluhoz legközelebb eső részen legeltek a hazajáró csordák (tehén, disznó stb.). A fennmaradó területen juhesztenákat helyeztek el.

A XII. századtól kezdve minden községben a határ legjobban termő részét kivonták a vetésforgó alól és zöldségeskert, helyi kifejezéssel „cárina“ céljára használták. Itt történt a kender és len, káposzta, krumpoli, ritkán a kukorica és más zöldség termelése.

A „cárina“ különösen jelentős volt Szárhegyen és Vaslábban. Szárhegyen alakult ki a hagyományos, a falu egyik jelentős bevételi forrását képező, káposztatermelés.

Vaslábban a „cárina“ három részét a „cînepiştea“ — kender föld, „mălăiştea“ — kukoricás és „curatiştea“ — káposztáskert jelzővel illették.

Az irtásokon hosszas küzdelem folyt az erdővel, amely gyakran újra felvette a már művelhetővé lett területet. Amellett a szántóföldek közt számos erdőfoslány maradt fenn. A mocsaras helyeken burján tenyészett, a mocsári tölgy, az éger, a fűz és más, a vizes talajt kedvelő fa. 1810 körül a mai szárhegyi állomás környékén fennmaradt egy jókora erdő és mocsár, ahol a farkasokat is csak a befagyott jégen lehetett vadászni.

A XVIII. század végén és a XIX. században több gyergyói községben megkísérelték a háromfordulós határrendszer bevezetését. Azonban a lakosság ellenállása miatt ez csak Alfaluban sikerült.

A szabadszabványú övezet nagyon tarka képet mutatott. Erdők, legelők, kaszálók váltogatták egymást. Itt-ott még szántóföldek voltak. A két forduló itt is szokásban volt. A vetés alatti területet kaszálónak, a nyomást legelőnek használták elsősorban az egyes esztenatársaságok. Tekintve, hogy a különböző határrészek minősége egymástól eléggé eltért, az egyes esztenatársaságok legelőterületeiket cserélték, mai szóval élve rotációba használták. Ezzel kapcsolatban mondja egy 1633-i fejedelmi rendelkezés, amely megengedi Gyergyószentmiklós a Nyárád, Olábükk, Tinópál nevű havasainak a tízesek közti felszólítását, hogy mivel a község hat tizedben, a terület három egyenlő részre osztassék, de ezek birodalma esztendőként megváltoztassék.

A legelők rotációban való használata egészen az 1930-as évekig fennmaradt.

Különös gondot fordítottak arra, hogy az itteni legelőterület ne csökkenjen. 1833-ban néhány gyergyószentmiklósi gazda a Csanód nevű, nyomás alatt lévő részen kertet emelt, hogy a bekerített területet nyomás idején is használhassák. Ezért elrendelik a kertek lebontását és a területnek a közös legelő keretébe való visszabocsájtását.

A távolabbi havasok övezetében állattenyésztés, erdőgazdálkodás folyt. Ezen a területen legeltek a hízlalásra fogott ökörorsordák, a meddú juhnyájak, a bivalycsordák, ménesek.

Egyes távoleső havasokat a XVIII. és XIX. században a községek bérbe is adták. Ebben az időszakban élte virágkorát a gyergyói kereskedelem. A kereskedők a Moldvában rideg állapotban felvásárolt szarvasmarhák egy részét a közeli havasokon meghízalva szállították tovább a külföldi piacokra.

Hogyan történt a területek művelhetővé tétele, az erdők irtása? Legősibb módja az égetés. Különösen a pásztoroknak nem volt sok idejük az erdő irtására. A leégett erdő hamuja éppenséggel jó trágyát jelentett.

Hosszú időnek kell eltelnie míg az emberek ráébrednek az erdő gazdasági hasznára. Az irtás egy másik módja a „tarvágás“, az összes fák letarolása, kiirtása volt. Leggyakrabban mégis az aszalást alkalmazták. Több módját ismerjük. A fa kérgét tavasszal gyűrű alakban lehántották, így a nedvkeringés megszakadt és őszire a fa kiszáradt. Volt amikor a fa kérgét gyűrű alakban felvágták, csapkodták és visszakopantották. A száradás így is előállott. A másik érdekes módja volt, hogy a fatörzsébe lyukat furtak, abba fokhagymát, borsot tettek. Ez szintén kiszáritotta a fát. Az ember egyik társa az erdőirtásban a szélvihar volt, amely sokszor a fák ezreit döntötte halomba. A széldöntötte erdőt sokszor felégették, ritkább esekben felszáritották. Mind a széldöntés, mind a letarolás esetében a visszamaradt gyökereket több éven át hagyták elkorhadni, majd csákánnyal kiverték vagy lánccal segítségével, állati erővel, elsősorban ökrökkel kitépették. Másik mód volt a visszamaradt ágak, gyökerek elégetése. A gyökerek kézzel történő kiásására csak ritkán került sor.

A határ biztosítása, belső rendjének fenntartása fontos probléma volt minden időben. Már a XVI. századtól kezdve számos falutörvény, intézkedés, népi jogszokás szabályozza a határ belső rendjét.

A települések, mezők képeinek szerves alkotórészei voltak a vetéskapuk, vetéskertek.

A határ egyes fordulóit a nyomást és vetést, továbbá a zöldegeskertet „cárinát“ vetéskertek választották el egymástól és a településtől. A település kijáratainál a vetéskapuk szakították meg. A vetéskertek, „határkertek“ fenntartása a törzsekre hárult. A falu körül lévő kertek gondozását a tízek azon gazdák közt osztották fel, olyanképpen, hogy minden gazda köteles volt a telke végében lévő kertszakaszt fenntartani. Ez a szokás Gyergyószentmiklóson még az 1870-es évekig divott. A nyomást és vetést „elkülönítő kerteket a törzsek közösen vagy a közeli birtokosok csoportjai gondozták. Utóbbira jellemző példa a mai ditrói vasútállomás közelében lévő „Nyírszeg“ nevű határrész esete, ahol 1863-ban is azon gyergyószentmiklósi birtokosok voltak kötelesek kertet állítani, kinek elődei itt az erdőt kiirtották és akik vetés idején is használták. Nyomás idején a területen a ditrói közönség legeltette állatait. A határkerteket karókból, rudakból, csapokból készítették. Rendeltetésük volt a vetéskapukkal egyetemben megakadályozni, hogy az állatok a vetésben, szénafüvekben kárt tegyenek és megakadályozzák a lopásokat.

Újfalu 1581-i falutörvénye elrendeli, hogy „az kapú birság dinár 50, ha valami barom megyen be rajta, attól valami kár leszen az kapus ennek megfizesse, a kárt hajtó pénzzel együtt.“

Az 1860-as években Ditróban a vetéskapukat éjszakára bezárták. A besötétedés után érkező szekerek kintrekedtek. 1863-ban Sáska Krisztof a Toplicáról jövő úton a vetéskapun kívül épített kocsmát és beálló helyet a későn érkező szekerek részére.

Gergyószentmiklóson a vetéskapunak még a múlt század közepén is megvoltak a kijelölt őreik, akik gondoskodtak a kapu karbantartásáról, becsukásáról. Az örmény templom melletti vetéskapunál az 1880-as évektől kezdve nem alkalmaztak őrt, hanem minden ott áthaladó maga gondoskodott a kinyitásról, becsukásról. A kéve ledobás szokása azonban fennmaradt. A közelben lakó harangozó részére még néhány évtizeddel a kapu lebontása után is, egészen az 1930-as évekig gyakorolták. Szolgálatképpen a harangozónak vihar idején „idő eleibe“ kellett harangoznia. Azoknál a kaszállós vagy legelős területekre vezető kapuk fenntartása, pl. a gergyószentmiklósi „Várkapu“ és az erre a célra rendelt jövedelemből történt.

A vetéskapuk emellett más szerepet is betöltöttek. A közelükben lévő térség szolgált a hazajáró csordák gyülekező helyéül. Egy 1766-ban kelt szárhegyi tanúvallomás szerint Pásztor Péter házát engedély nélkül a vetéskapun kívül építette, szegénysége miatt nem rontják le házát, de elrendelik a vetéskapu és a határkert kinnebb helyezését, oly képpen, hogy a Pásztor Péter háza a vetéskapun belül maradjon.

Az 1803-i gergyószentmiklósi községi határozat szerint hetivásárnapokon a katonaság állított örököt a vetéskapukhoz, akik a behozott árukat, mértékeket ellenőrizték.

A községek jobb bejáratánál lévő vetéskapukon kívül a határkert egyes pontjain ún. „levezetők“ voltak, melyeket csak a közelben lakó családok használtak.

A mezei utak gondozása mindenkor fontos feladatot képezett. Újfalu 1581-i falu törvénye a tízesek feladataként írja elő a mezei utak töltését. A későbbi évszázadokban a községeket összekötő utakat a falvak lakossága, a dülő utakat a tízesek, a kisebb jelentőségű utakat a közeli birtokosok tartották karban. Mindegyik esetben a munkában résztvevő gazdák közt felosztották a javítandó útszakaszokat, azok határát jelekkel látták el.

Az utakat nem volt szabad elszántani sem bekertelni. Akinek a birtokát kettévágta bekertelhette, de köteles volt az útnál kaput hagyni a közvetlenül nem az útra nyíló földek megközelítése a szomszédos földeken át történt. Nyári időben aratás előtt, vagyis „szabadítás“ előtt tilos volt az átjárás.

Hasonló volt a helyzet egyes erdős részeken amelyeknek fáját a nehéz terepviszonyok miatt a közeli kaszálókön át, de csak a kaszálás befejezése után lehetett szállítani.

A határhasználat történetének egyik színfoltját képezi a vizek használata, a határban folyó gyűjtőgetés, vadászat, halászat.

A források, kutak használata a területet birtokló és a forrásokat karbantartó személyek joga volt. Azonban megengedték a szomszédoknak is, akiknek birtokán nem volt forrás. A patakmedreket az erdei részekben a közeli birtokosok ott ahol vízi fürészek vagy lisztelő malmok voltak a molnárrok tartották karban.

A gyergyószentmiklósi határban eredő visszafolyó vizeit Tekerőpatak lakossága használta s ezért a medret is ő volt köteles karbantartani.

A legeltetés, halászat, vadászat, gombák, erdei gyümölcsök gyűjtése, csak a helyi birtokos lakosság joga volt. Az 1831-i gyergyószentmiklósi községi határozat szerint „az idegeneknek és más birtoktalan jövevényeknek tilos a határban a legeltetés, fahordás gombászás, málnaszás, halászat, vadászat és madarászat“. Később megengedik, hogy a helybeli kereskedők, mészárosok állataik számára fizetés mellett kapjanak legelőt állatonként napi egy krajcárért.

VIII.

A gyergyói határhasználat múltjának itt felvázolt néhány érdekes mozzanata csak ízelítőül szolgálhat az anyag gazdagságára, a probléma változatosságára nézve.

A levéltári adatok, helynevek, hagyományok, a terepen történő megfigyelések minden vidék, minden falu esetében gazdag anyagot hozhatnak felszínre. A birtokviszonyok, a tájatalakító tevékenység, a művelési módok alakulása, a különböző növény és állatfajták meghonosodása, eltűnése, a helynévanyag formálódása, a mezőgazdasági eszközanyag fejlődése, a gazdálkodással kapcsolatos jogszokások, a határhasználati folklorvonatkozásai mind megannyi tanulmányozásra váró kérdés.

Feldolgozásuk értékes adatokat szolgáltathat az egyes vidékek, s ezen keresztül hazánk történetének, néprajzának megismeréséhez. A témához kapcsolódó tárgyi anyag összegyűjtése által pedig a múzeumok kincstára válik gazdagabbá. A gyűjtésben, feldolgozásban, a hivatásos és önkéntes munkatársakra egyaránt nagy feladatok hárulnak ezek mielőbbi és hathatós megoldása értékes hozzájárulást jelent a szocialista kultúránk és tudományos életünk fejlesztéséhez, a múlt hagyatékának, a jövő érdekében való gyümölcsöztetéséhez.